

Siedlce, dn. 04.06. 2019 r.

Dr hab. inż. Katarzyna Andraszek, profesor uczelni
Instytut Zootechniki i Rybactwa
Wydział Agrobioinżynierii i Nauk o Zwierzętach
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr inż. Justyny Wojtaś

**pt. „Ocena stresu egzaminacyjnego u psów ratowniczych i ich przewodników na
podstawie poziomu kortyzolu”**

wykonanej w Katedrze Etologii Zwierząt i Łowiectwa, Wydziału Nauk o Zwierzętach i
Biogospodarki, Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie,

pod kierunkiem naukowym **dr. hab. lek. wet. Mirosława Karpińskiego**

Podstawą wydania opinii jest pismo Pani prof. dr hab. Brygidy Ślaskiej,
Przewodniczącej Rady Dyscypliny Zootechnika i Rybactwo, Uniwersytetu Przyrodniczego
w Lublinie, z dnia 4 listopada 2019 roku (RDZiR-530/1/2019).

Ocena formalna

Przedstawiona do recenzji dysertacja doktorska ma charakter badawczy. Praca liczy 85 numerowanych stron. Jest napisana poprawnym stylistycznie językiem. Treść pracy stanowią *Streszczenie* s. 8, *Summary* s. 9, pięć numerowanych rozdziałów oraz nie numerowane: *Piśmiennictwo* s. 67, *Spis tabel* s. 79, *Spis wykresów* s. 81, *Fotografie* s. 83 i *Załączniki* s. 85. Numerowane rozdziały to: *Wprowadzenie* s. 10-19, *Cele pracy* s. 20, *Materiał i metody* s. 21-25, *Wyniki i dyskusja* s. 26-64 oraz *Podsumowanie i wnioski* s. 65-66. Rozdział *Wprowadzenie* jest rozbudowany do czterech, rozdział *Materiał i metody* także do czterech, natomiast rozdział *Wyniki i dyskusja* do dwunastu podrozdziałów. W tekście zawartych jest 26 tabel, 26 wykresów, 3 fotografie i 1 załącznik - (Instrukcja użycia próbówki Salivette Cortisol firmy Sarstedt). W *Piśmiennictwie* wykazanych jest 107 pozycji literatury krajowej i zagranicznej. Wymienione rozdziały i podrozdziały tworzą logiczną całość. Praca jest napisana w sposób rzeczowy, bez zbędnego rozciągania tekstu, wnikliwie i szczegółowo omawiając przedmiotowe zagadnienia.

Moje uwagi w odniesieniu do formalnej oceny pracy dotyczą rozdziału *Wprowadzenie* – według mojej opinii właściwiej byłoby zatytułować ten rozdział *Wstęp i przegląd piśmiennictwa* lub rozdzielić treść rozdziału na właściwy *Wstęp/Wprowadzenie* i *Przegląd piśmiennictwa* oraz rozdziału *Wyniki i dyskusja* – właściwszym byłoby utworzenie dwóch rozdziałów – dotyczącego przedstawienia wyników i właściwej dyskusji.

Ocena merytoryczna

Pies jest jednym z najwcześniej udomowionych gatunków zwierząt. Towarzyszył i towarzyszy człowiekowi w polowaniach, relaksie, zabawie, terapii, ale także w pracy. Relacja pies-człowiek, właściciel, czy opiekun, ma wpływ na funkcjonowanie i jakość życia zarówno psa, jak i jego opiekuna. Psy i ludzie podobnie reagują na te same bodźce stresowe, stąd coraz większe zainteresowanie badaniem interakcji między człowiekiem i psem oraz ich wpływem na stan zdrowia, zachowanie oraz poziom hormonów u obydwu gatunków. Relacje te nabierają jeszcze większego znaczenia, kiedy pies i człowiek muszą stanowić niezawodny zespół niosący ratunek w sytuacjach kryzysowych. Członkowie takich zespołów spędzają dużo czasu na treningach ucząc się wzajemnie swoich reakcji. Odporność na stres psa i człowieka ma istotny wpływ na skuteczność zespołu ratowniczego. Wspólne treningi, sukcesy i porażki w akcjach ratowniczych sprawiają, że relacje między psem a człowiekiem w tych zespołach muszą być silne i oparte na wzajemnym zaufaniu oraz zrozumieniu. To z pewnością zwiększa emocjonalną bliskość i jak się okazuje powoduje istotną synchronizację hormonalną.

Autorka dysertacji podjęła się zbadania i scharakteryzowania stresu egzaminacyjnego u psów ratowniczych i ich przewodników. Dokonana ocena poziomu reakcji stresowych, mierzonych stężeniem kortyzolu w ślinie, oraz uzyskana wiedza na temat zależności pomiędzy poziomem reakcji stresowych u psa ratowniczego i jego przewodnika mogą wpłynąć na zwiększenie efektywności pracy zespołów ratowniczych w czasie egzaminów oraz, co najważniejsze - akcji ratunkowych.

Syntetycznym i logicznym uzasadnieniem podjętych badań jest rozdział **Wprowadzenie**, który został podzielony na cztery podrozdziały. Autorka opisuje w nich stres, kortyzol, materiał biologiczny wykorzystywany do oznaczania poziomu kortyzolu oraz przedstawia znaczenie psów w ratownictwie. W podrozdziale dotyczącym stresu Doktorantka charakteryzuje stres, jako zjawisko oraz układy biologiczne biorące udział w reakcji stresowej. Charakteryzując kortyzol Autorka skupia się na dobowym rytmie sekrecji tego hormonu. Cennym uzupełnieniem tego podrozdziału byłoby bardziej szczegółowe omówienie samego kortyzolu oraz jego funkcji w organizmie. W kolejnym podrozdziale Doktorantka opisuje wady i zalety różnego materiału biologicznego wykorzystywanego do oznaczania poziomu kortyzolu. Charakteryzuje między innymi krew, mocz, kał, włosy i ślinę przedstawiając ją, jako materiał, którego pobranie jest najmniej inwazyjne i stresogenne. W ostatnim podrozdziale *Wprowadzenia* Autorka przedstawia rolę psów w ratownictwie, ich predyspozycje do akcji poszukiwawczych w różnych warunkach terenu. W odniesieniu do warunków szkolenia i egzaminowania psów ratowniczych Doktorantka powołuje się na *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 grudnia 2012r. w sprawie zwierząt wykorzystywanych w akcjach ratowniczych*. Ciekawym uzupełnieniem tego podrozdziału byłoby chociażby krótkie opisanie warunków szkolenia i zasad egzaminowania psów ratowniczych. Cytowane w rozdziale *Wprowadzenie* piśmiennictwo jest dobrane zgodnie z jego treścią i świadczy o odczytaniu autorki oraz znajomości literatury dotyczącej przedmiotu podjętych w ramach dysertacji badań.

Główny *cel* pracy, który dotyczy analizy poziomu stresu u psów ratowniczych i ich przewodników podczas egzaminów ratowniczych, został uszczegółowiony w pięciu punktach, które syntetycznie i logicznie uzasadniają podjęta tematykę badawczą. Cel jest adekwatny do tytułu dysertacji i uwzględnia zarówno aspekt poznawczy, jak i aplikacyjny.

W rozdziale *Material i metody* Autorka charakteryzuje warunki, w jakich realizowano badania oraz przedstawia kwestie formalne z nimi związane. Badania realizowano podczas egzaminów psów ratowniczych, które odbywały się w różnych miejscach Polski. Wymagało to od Doktorantki dużego zaangażowania oraz nakładu pracy i czasu. W dalszej części metodyki Autorka charakteryzuje psy i przewodników wchodzących w skład 41 zespołów ratowniczych biorących udział w badaniach realizowanych w ramach pracy. Charakterystyka dotyczy między innymi płci psów i ratowników, wieku ratowników, oraz rasy psów. Brakuje natomiast informacji w jakim wieku były psy. W tym miejscu pragnę zaznaczyć, że rasy psów piszemy małą literą. (Ta uwaga dotyczy tylko metodyki. W dalszej części pracy rasy opisane są prawidłowo.) Kolejne podrozdziały metodyki dotyczą procedury przeprowadzania egzaminów, pobierania materiału biologicznego oraz analizy statystycznej. Doktorantka pisze, że doświadczenie przeprowadzono w czasie egzaminów gruzowiskowych i terenowych klasy 0 i 1. Interesującym uzupełnieniem tej części metodyki byłoby bardziej szczegółowe scharakteryzowanie obu typów egzaminów oraz ich klas, a także opisanie kryteriów oceny zachowania psa podczas tych egzaminów. Z punktu widzenia czytelnika są to bardzo ciekawe aspekty, które aż proszą się o bardziej szczegółowe opisanie, a nie tylko odwołanie do odpowiedniego Rozporządzenia. Nie jest też jasne, czy test zachowania się psa w stosunku do człowieka i test współpracy, to to samo i którego testu opis przedstawiony jest w wersach 4-12 podrozdziału 3.2. W podrozdziale 3.3 Autorka szczegółowo opisuje odpowiednio procedurę pobierania materiału biologicznego, natomiast pozostawia pewien niedosyt u czytelnika w kwestii oznaczania stężenia kortyzolu w pobranych próbkach stwierdzając, że procedurę przeprowadzono zgodnie z instrukcją producenta. Bardziej szczegółowy opis procedury w części metodycznej byłby niewątpliwie cennym uzupełnieniem jej treści. Rozdział 3.4 dotyczy wykonanych w pracy analiz statystycznych. Doktorantka podjęła się bardzo wszechstronnego i niezwykle szczegółowego opracowania statystycznego uzyskanych wyników. Moje sugestie i uwagi do tej części metodyki są następujące:

- Str. 25. - nieprecyzyjne sformułowanie - „...w oparciu o współczynnik korelacji liniowej Pearsona (r) oraz test t istotności tego współczynnika w populacji”. Opis ten powinien brzmieć następująco: „Do analizy współzależności wykorzystano test korelacji liniowej (r) Pearsona a istotność współczynnika korelacji testowano testem t-Studenta.”

Uzyskane *wyniki* badań oraz ustosunkowanie się do nich na tle literatury zostały przedstawione w 12 podrozdziałach. Na uwagę zasługuje wnikliwa analiza statystyczna uzyskanych wyników oraz przedstawienie licznych zależności pomiędzy poziomem kortyzolu, a zachowaniem ludzi i psów. Opis wyników jest niezwykle szczegółowy, co zasługuje na uznanie. Wyniki zostały zestawione w 26 tabelach i przedstawione na 26 wykresach. Moje sugestie i uwagi do tego rozdziału mają w głównej mierze charakter techniczny i są następujące:

- Tabela 1. Ufność jest skrótem zaimplementowanym w programie Statistica. Prawidłowo powinno być *przedział ufności dla $\alpha=0,05$* .

- Str. 27; Podawanie prawdopodobieństw powinno być ujednolicone w całym rozdziale: wartość testu oraz wartość prawdopodobieństwa, a poziom istotności pod tabelami. Nie ma konieczności podawania wartości testu i wartości prawdopodobieństwa pogrubioną czcionką (str. 57, 58, 60, 62, 63).
- Wykres 1 i 2. Podpis powinien brzmieć: *Dopasowanie danych empirycznych poziomu kortyzolu u przewodników przed egzaminem do rozkładu normalnego*. „Dopasowanie normalne” nie jest sformułowaniem statystycznym.
- Str. 29; Na wykresie 3 dobrze byłoby umieścić wartości średnich. Więcej informacji czytelnik uzyskałby, gdyby na wykresie wąsy przedstawiały nie średnią powiększoną lub pomniejszoną o wartość 1,96 błędu standardowego a wartości min i max.
- Tabela 2 i wykresy 4 i 5 i 6 powielają informacje.
- Tabela 4. Proponuję zmienić tytuł tabeli na *Wartości współczynnika korelacji liniowej Pearsona pomiędzy wiekiem przewodnika a poziomem kortyzolu*. Nagłówek tabeli „Korelacja pomiędzy wiekiem przewodnika a poziomem kortyzolu” jest zbędny. Proponuję zmienić układ tabeli umieszczając w kolumnach opis: *Wyszczególnienie, Bez względu na płeć* (a nie razem) i *W zależności od płci* (i tu w rozbiciu na *Kobiety* i *Mężczyźni*)
- Dla istotnych korelacji policzono równania regresji prostej (Wykres 7 i 8). Równia te zostały automatycznie wyliczone i umieszczone przez program Statistica. Zależność ta powinna być zapisana w formie równania: $y = -1,76 + 0,3x$, gdzie y – zmienna zależna (zawartość kortyzolu, wzrost zawartości kortyzolu), x – wiek przewodnika (analogicznie wykres 8). Ta sama uwaga dotyczy wykresów 19 i 20.
- Współczynnik korelacji rang Spearmana oznacza się R_s lub RS .
- Tabela 5. Proponuję zmienić tytuł tabeli na *Wartości współczynnika korelacji rang Spearmana pomiędzy liczbą egzaminów przewodnika a poziomem kortyzolu*. Układ tabeli i propozycja nagłówków podobnie jak w tabeli 4.
- Tabele 6 i 7 oraz wykresy 9 i 10 powielają informacje.
- Tabele 8 i 9 oraz wykresy 11 i 12 powielają informacje.
- Tabela 10; Podane są wartości Mediany i kwartyli, jednak nie są zinterpretowane.
- Błędny zapis testu Kruskala-Wallisa χ^2 . Test ten ma nazwę test Kruskala-Wallisa, a procedura jego obliczeń oparta jest o test chi-kwadrat, dlatego w tabeli 13. powinna być raczej podana wartość testu Kruskala-Wallisa (H).
- Dlaczego w opisie pod tabelami jest $**\leq 0,01$, $*\leq 0,05$ jeżeli podano w metodyce, że istotność badano na poziomie $p\leq 0,05$. Ponadto powinno być zapisane, co oznacza gwiazdka; * - różnice istotne przy $p\leq 0,05$.
- Tabela 17 oraz wykresy 16 i 17 powielają informację.
- W nagłówkach tabel lub w ich tytułach powinna znaleźć się jednostka, w jakiej oznaczano stężenie kortyzolu, jest tylko w tabeli 1.
- Wykres 21. Powtórzony opis osi x

W części dyskusyjnej rozdziału Doktorantka logicznie i konkretnie ustosunkowuje się do swoich badań w kontekście najnowszej, dostępnej literatury. Dyskusja napisana jest w sposób przemyślany, interpretacja wyników jest wnikliwa i logiczna, co świadczy o pełnym zrozumieniu przedmiotu badań oraz dużym zaangażowaniu Doktorantki.

Rozdział *Podsumowanie i wnioski*, to rekapitulacja najistotniejszych wyników badań w odniesieniu do aktualnej wiedzy i cytowanego w dysertacji piśmiennictwa. Na wstępie Autorka zaznaczyła wagę podjętych przez Nią badań w odniesieniu do relacji człowieka i psa, jako zespołu mającego nieść pomoc i ratować życie innych ludzi. Na podstawie uzyskanych wyników i przeprowadzonej dyskusji Doktorantka sformułowała 7 trafnych wniosków. Wniosek 5. wymaga jednak doprecyzowania zwłaszcza w zestawieniu z wnioskiem 4.

Rozdział *Piśmiennictwo* zawiera 107 pozycji, w większości współczesnych i bardzo aktualnych. Pozytywne jest to, że Autorka nie unika cytowania swoich publikacji. Należałoby jednak ujednolicić interpunkcję oraz sposób cytowania tytułów czasopism.

Podsumowanie

Reasumując stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji praca doktorska charakteryzuje się dużą wartością poznawczą oraz niewątpliwym aspektem praktycznym. Założony cel został zrealizowany, część teoretyczna wprowadza czytelnika w tematykę realizowanych badań, metodyka jest poprawna, wyniki przedstawione w sposób niezwykle szczegółowy, dyskusja napisana w sposób dojrzały, wskazujący na dobrą znajomość literatury, metodologii oraz wyników badań prowadzonych przez innych autorów. Wnioski są trafne, a wykaz piśmiennictwa zawiera pozycje ściśle związane z tematem pracy. To wszystko świadczy o dużej samodzielności naukowej i badawczej Doktorantki oraz swobodzie poruszania się w zagadnieniach związanych z zachowaniem ludzi i zwierząt w sytuacjach stresowych, a także o jej wrażliwości w odniesieniu do tematyki badań.

Doktorantka nie ustrzegła się przed pewnymi skrótami myślowymi, drobnymi błędami stylistycznymi, interpunkcyjnymi oraz usterkami głównie o charakterze redakcyjnym. Nie umniejszają one wartości ocenianej przeze mnie dysertacji. Uwagi dotyczące tych kwestii zamieściłam w kopii pracy, z myślą o ich wykorzystaniu przez Autorkę podczas przygotowywania pracy do opublikowania. Wymienione z obowiązku recenzenta uwagi i sugestie nie umniejszają wartości merytorycznej niniejszej dysertacji.

W świetle przytoczonych powyżej argumentów stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji dysertacja doktorska Pani mgr inż. Justyny Wojtaś pt. „Ocena stresu egzaminacyjnego u psów ratowniczych i ich przewodników na podstawie poziomu kortyzolu” odpowiada warunkom określonym w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789)* i może być podstawą do nadania stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk rolniczych w dyscyplinie zootechnika i rybactwo.

W związku z powyższym przedkładam Wysokiej Radzie Dyscypliny Zootechnika i Rybactwo, Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie wniosek o dopuszczenie Pani mgr inż. Justyny Wojtaś do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

KAnohaskek